

Vidas GARLIAUSKAS

Vilnius

JOTVINGIŲ HIDRONIMAI *Avìris*, *Avìrė*

Vartant Aleksandro Vanago *Lietuvių hidronimų etimologinį žodyną* (žr. Vanagas LHEŽ) užliūva kai kurios hidronimų etimologijos. Pavyzdžiui, kitaip būtų galima aiškinti **Avìris** ež. Lp, **Avìrė** up. Lp kilmę. Tad straipsnyje išsamiau nagrinėjami šie vardai ir siūloma patikimesnė jų etimologija.

Vanagas mano, kad *Avìris* „Greičiausiai labai archaiškas hidronimas, siejamas su ide. **auer-*: sen. isl. *aurr* „vanduo“; angls. *ēar* „vilnis“; „jūra“; gr. ἄν-αυρος „be vandens“ ir pan.“; žr. literatūrą Vanagas LHEŽ, 54. Ši Vanago etimologija pateikiama ir LVŽ 1, 248. Tačiau toks žodžių sugretinimas nedaug ką duoda, nes aptariamų hidronimų lyčių santykis su gretinamais žodžiais (ar šaknimis) lieka neaiškus. Kitame darbe tas pats autorius nurodo, kad hidronimai *Av-ìrė*, *Av-ìris* turi šaknį *av-*, priesagą *-ir-* (Vanagas LHD, 171). Tačiau tai būtų vieninteliai lietuvių hidronimai, turintys tokią priesagą. Priesagos *-ir-* lietuvių helonimuose nėra aptikęs Laimutis Bilkis (LHD, 342). Todėl kyla abejonių, ar hidronimai *Avìrė*, *Avìris* tikrai ją turi.

Lie. (jotv.) hidronimus **Avìrė** up., **Avìris** ež. Lp LVŽ 1, 248, matyt, derėtų sieti su pr. žodžiu *E auwerus* „gargažė arba (kalamos geležies) nuodegos“; pr. **auvir-us* iš *o* kamieno **auviras* „tai, kas nuvirinta, tam tikros nuoviros“; plg. lie. nom. sg. *núoviras* LKŽ 8, 972, žr. Mažiulis PKEŽ 1, 125. Lie. *Avìris* yra iš jotv. (vak. balt.) **auvir-is*, o pastarasis – galūnės vedinys iš vak. balt. **auvir-* „nuvirtinti“ (**au-* „nu-“ ir **vir-* „virtinti“), kaip ir pr. *auwerus*, žr. Mažiulis l. c.; jotv. **auvir-ē* yra fem. lytis iš jotv. **auvir-is*, dėl reikšmės žr. toliau. Santykis tarp pirminio pr. **auvir-as*, pr. *E auwerus* (**auvir-us*), jotv. **auvir-is* > lie. *Avìris* yra toks, koks, pavyzdžiui, tarp lie. *núoteka*, *núotekis*, *nuoteklūs* LKŽ 7, 966, *núovala*, *nuovalys*, *nuovalūs* LKŽ 7, 970t., *núoviras*, *núoviris* LKŽ 8, 972 ir pan. Taigi pr. *E auwerus* „nuoviros“ ir lie. *Avìris* < jotv. **auvir-is* „nuoviris, nuodegis“ forma bei reikšme ne visai sutampa, nors yra bendros kilmės.

Pastebėtina, kad 1,5 km į rytus nuo *Avìrio* ežero yra *Degėsių* kaimas (vard. *Degėsiā*, Šaulėnų seniūnija, Lazdijų r.). Jo vardas, atrodo, apie XV pabaigą –

XVI a. pradžią atsikėlusią lietuvių išsiverstas iš jotv. vv. (matyt ne hidronimo) **Auviriai* ar pan., kuris reiškia veiksmo rezultatą (kaip ir lietuviškas *Degėsių* kaimo vardas, dėl *-ėsis, -ėsys* žr. Ambrazas DDR, 86t.). Jotv. **Auvir-iai* galėjo turėti reikšmę „nuodegos, tai, kas karščio nudeginta“, plg. pr. E *au-werus* (**auvir-us*) „(kalamos geležies) nuodegos“ Mažiulis PKEŽ 1, l. c., dar plg. lie. *núodega* „nudegusi dalis, anglis“, *núodegos* „kas apdegę, nuodėgulis“, *núodegis* „nudegimas“ LKŽ 8, 913 ir lie. *nu-virti* „nudžiūti, nuvysti, patirti žalą (nuo karščio, šalčio, drėgmės)“ LKŽ 9, 653. Pastaroji lie. *nu-virti* reikšmė galėtų rodyti, kad jotv. **auvir-* galėjo reikšti ne tik „nuvirtti“, bet ir „nudeginti (padaryti žalą nuo karščio ar pan.)“: Dėl to ežeras **Auviris* matyt turėjo reikšmę „nuodegis (aplink kurį viskas nudeginta, išdeginta)“, analogiškai ir upė **Auvirė*. Jų vardai (hidronimai yra pastovesni už kitus toponimus) liko neišversti. O su dirbama žeme susiję vietos vardai (šiuo atveju vv. jotv. **Auviriai*) atsikėlusiemis gyventojams buvo aktualūs ir stengtasi juos padaryti „savus“ išsiverčiant į lietuvių kalbą. Tad hidronimai *Avirė, Aviris*, atrodo, sietini su **konkrečiu įvykiu** (ar įvykiais) – žmonių išdegtu miško plotu (lydiminė žemdirbystė) arba savaime išdegusia miško vieta, todėl jie negali būti archajiški, žr. anksčiau kitokią Vanago nuomonę. Dar plg. lie. hidronimus *Degimas* up. Inšk, up. Mrj, *Lýdimas* up. KzR ir kt. (žr. Vanagas LHEŽ, 83, 188), atsiradusius Lietuvos valstybės pakraščiuose po Žalgirio mūšio, matyt, apie XV–XVI a. Aptariamais hidronimais jotv. *Avirė, Aviris* galėtų būti atsiradę apie XIII a. pabaigą, kai dalis jotvingių iš kryžiuočių nuteriotų Mėrūniškio ir kitų apylinkių pasitraukė į Lietuvą (matyt, ir į Užnemunės miškus).

Manytina, kad hidronimai *Avirė, Aviris* yra turėję priešdėlį jotv. **au-* > lie. *a-*. Kad jotvingiai, kaip ir prūsai¹, bus turėję šį priešdėlį, dar liudija ežero

¹ Pr. **au-* yra paliudytas tokiuose prūsiškuose žodžiuose (ar jų formose): *ni-au-billintis* „nebylojančio“ III; E *au-birgo* „virėjas“; *au-dāt sien* „atsitikti, nusiduoti“ III; *au-gauuns* „išgavęs, laimėjęs“; E *au-klextes* „nuoklastos, nuovėtos“; *ni au-klipts* „nenušlėptas“ III; *au-lāikings* „nuosaikus, susilaikantis“ III; *au-lausennien* „numirimas, mirtis“ III; *au-lāut* „numirti“ III; *au-minius* „nusiminęs, liūdnas“; *au-mūsnan* „nuplovimą“ III; *au-paic-kėmai* „nuviliojame“ III; *sien ... au-pallai* „randasi“; *au-schaidisnan* „pasitikėjimą“ III; *au-schaidīvei* „pa(si)tikėti“ III; *au-schaidīwings* „patikimas“ III; *au-schautenīkamans* „skolininkams“ III; *au-schautins* „skolas“ I; *āu-schautins* „t. p.“ III; *au-schpāndimai* „nu(si)-traukiame, pa(si)veržiame“; *au-skandinons* „nuskandinęs“ III; *au-skandinsnan* „nuskandinimą“ III, *au-skandints* „nuskandintas“ III, *au-skiēndlai* „tenuskęsta“ III; E *au-werus* „gargažė, nuodegos“; E *au-wirpis* „nuleistuvas (vandens), latakas“; E *awilks* „siūlas“ iš **au-vilkas*, plačiau žr. Mažiulis PKEŽ 1, 110–127; 3, 183t. Dar plg. pr. vv. *Aucopte*,

vardas *Aũ-krakštis* Dg (Vanagas LHEŽ, 52). Lie. *Aũkrakštis* < jotv. **Au-krakstis* iš jotv. **aukrakstis* „nuoūžis, nuošniokštis² ir pan.“ yra vedinys iš vak. balt. (jotv.) verb. **aukraks-* „nuūžti, nušniokšti“; toliau jis yra sietinas su Nesselmanno, Kuršaičio ir Bezenbergerio darbuose minimumu lie. *kràkti* „ūžti, šniokšti (apie jūrą, ežerą)“ LKŽ 6, 408, taip pat lie. *kriōkšti* „sunkiai kosėti, švokšti“ LKŽ 6, 605, *krōkšti* „knarkti“ LKŽ 6, 680³. Gaila, kad šis senas jotvingiškas ežero vardas *Aũ-krakštis*, kurį nepatikimai aiškino Vanagas s. v. *Aukùpė* l. c., nepateko į LVŽ 1 tomą⁴. Jotv. **Au-viris* ež. yra tokios pat darybos hidronimas, kaip ir jotv. **Au-krakstis*. Apie XV pabaigą – XVI a. pradžią, kai į Leipalingio apylinkes atsikėlė daugiau lietuvių ir jotvingių kalba palaipsniui išnyko, tas jotv. **Au-virio* **au-* prieš tolimesnį *-v-* buvo monoftongizuotas. Panašus monoftongizacijos atvejis yra *A-vilčiai* k. Aln, 1598 m. užrašytas *Eu-vилче*, o XVII–XVIII a. Alantos, Molėtų bažnyčių metrikų knygose dažniausiai – *Ei-wilce* ir pan., nors 1597 m. Liliškių dvaro (Molėtų r.) pardavimo akte yra avd. *овилтове* „Avilčiai“⁵. Pastaroji lytis galėtų atspindėti ir kaimo vardo lytį **Avilčiai* su **a-* < **ai-*, dar plg. to paties dokumento *оввилтовна он-*, kuris perdirtbas iš senesnio **ai-*. Lytys su *Ei-*, aiškiai atspindi diftongą: apie XV a. pabaigą – XVI a. vidurį turėjo būti tariama **Aivilčiai* (uteniškių *ai-* < *ei-*) iš lie. avd. **Ei(t)-vilas* (plg. *Sugintas* : *Suginčiai*). Šių skirtingų Lietuvos vietų vardų pavyzdžiai (*A-viris*, *A-vilčiai*) rodo, kad diftongai, esantys vietovardžio pradžioje prieš *-v-*, gali būti monoftongizuojami ir toji monoftongizacija lietuvių kalboje yra įvykusi XVI a.

Taigi hidronimai lie. **Aviris** ež. Lp < jotv. **auvir-is* „(nuoviris), nuodegis“, iš jo fem. lytis lie. **Avirė** up. Lp < jotv. **auvir-ē* „(nuovirė), nuodegė“ yra

Aucupte upl. 1331 < pr. **Au-kāptas*, **Au-kūptas* „pakastas (kiek prakastas)“; *Auscloyte*, *Auscloyte* ež. 1358 < pr. **Au-sklaidas* „nuosklaidus“; *Auslyden* ež. 1342 < pr. **Au-slidjan* „pažliuga“, dar žr. Gerullis AO, 12t. Pr. *au-* aptartinas atskirame straipsnyje.

² Dar plg. lie. *núotvanis* „nuotvanka; vandens horizonto nuslūgimas, pučiant vėjui“, *nuotvynis* „užtvanka“ ir pan. LKŽ 8, 969.

³ Taip pat plg. lie. *Krokšlys* up. Btr, *Krōkšlio miškas* mš. Varėnos r., dar *Krōkų Lanką* ež. Šlu VŽ, 182 ir kt., kurių kilmė aptartina atskirai (jie yra susiję su žodžiais, reiškiančiais užimą, šniokštimą, kriokimą).

⁴ Kitas ežero vardas *Rakštinis* yra kilęs taip pat iš tos pačios šaknies: matyt anksčiau bus buvęs variantas **Krakštis*, iš kurio atsiradęs **Krakšt-inis* „tas, kuris kriokia, šniokščia, šniokštinis“, o išblukus pastarajai reikšmei atsirado dab. *Rakštinis*.

⁵ <...> пан Миколои пан Валентин а пан Петръ Войтеховичы овилтове а пани Ганна Войтеховна Миколаевна Григоревича онвилтовна 1597 m. UPTA 13879, 25v.

sietini su pr. žodžiu E *auwerus* „gargažė arba (kalamos geležies) nuodegos“: Šie hidronimai, jotvingių kalbos reliktai, nėra archajiški. Jotv. **Au-viris*, **Au-virė*, **Au-krakstis* „nuoūžis“ > lie. *Aūkrakštis* rodo, kad ir jotvingių kalba, kaip ir prūsų, turėjo priešdėlį **au-*. Atidesnis vardų, šiuo atveju hidronimų, perskaitymas padeda nustatyti tą **priešdėlį **au-*** – dar vieną išnykusios **jotvingių kalbos faktą**.

DIE JATWINGISCHEN HYDRONYME *Aviris* UND *Avirė*

Zusammenfassung

Die Hydronyme lit. **Aviris** (ein See) < jotw. **auvir-is* wörtlich „Abbrand“ (→ „der sich an einem abgebrannten Ort befindende See“) und das daraus gebildete Femininum lit. **Avirė** (ein Fluss) < jotw. **auvir-ė*, beide bei Léipalingis, sollten nicht mit idg. **auer-* „Wasser“ oder verwandten Wörtern in Zusammenhang gebracht werden, sondern mit apr. *auwerus* E „Metallschlacke, Hammerschlag“ < apr. Verb **auvir-(tvei)*, welches von dem Präfix **au-* „ab-, weg-“ und dem Stamm **vir-* „kochen“ gebildet ist (Mažiulis PKEŽ 1, 125f.). Somit scheint die Vermutung von Vanagas (LHEŽ, 54) über das Suffix *Av-iris*, *Av-irė* nicht zutreffend zu sein. Die Hydronyme *Aviris* und *Avirė* sind nicht archaisch, weil sie mit einem konkreten Ereignis verbunden sind, nämlich mit dem Niederbrennen einer Waldfläche, entweder auf natürliche Weise oder durch Menschenhand (Brandrodung). Möglicherweise sind diese Hydronyme gegen Ende des 13. Jhs. entstanden, als ein Teil der Jatwinger von Preußen nach Užnemunė (Gebiet im Südwesten Litauens) übersiedelte. In der Nähe des Sees *Aviris* und des Flusses *Avirė* liegt das Dorf *Degėsiaĩ* „Brandstätte“, dessen Name von den im 15.–16. Jh. übergesiedelten Litauern aus einer jotw. Ortsbezeichnung **Auviriai* (oder ähnl.) übersetzt werden konnte, welche mit den besprochenen Hydronymen in Zusammenhang steht. Die gleiche Wortbildung, wie jotw. **Auvisis*, jotw. **Aukrakstis* > lit. *Aūkrakštis* (See bei Daūgai), zeigt, dass die jotwingische Sprache wie auch die altpreussische einmal ein Präfix **au-* gehabt hatte, welches im 16. Jh. in den Hydronymen *Aviris*, *Avirė* vor *-v-* monophthongisiert wurde. Eine genauere Betrachtung der Hydronyme *Aviris*, *Avirė* ermöglicht also, noch ein weiteres Merkmal der toten jotwingischen Sprache festzustellen – das Präfix **au-*.

SUTRUMPINIMAI

Aln – Alantà (Molėtų r.)

Btr – Butrimónys (Alytaūs r.)

Dg– Daūgai (Alytaūs r.)

Jnšk – Jōniškis
KzR – Kazlū Rūdà (Marijampolės r.)
Mrj – Marijampolė
Šlu – Šilūtė

LITERATŪRA

Ambrasas DDR – Saulius Ambrasas, *Daiktavardžių darybos raida*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

Bilkis LHD – Laimutis Bilkis, *Lietuvos helonimų daryba. Priesaginiai ir priesagėtieji helonimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

Gerullis AO – Georg Gerullis, *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter, 1922.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1, 3–20, Vilnius, 1941, 1956–2002; 2, Kaunas, 1947; 1²–2²–2 leid., Vilnius, 1968–1969.

LVŽ 1 – *Lietuvos vietovardžių žodynas 1: A–B*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

Mažiulis PKEŽ – Vytautas Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1–4, Vilnius: Mokslas etc., 1988–1997.

UPTA – Ukmergės pilies teismo aktai, 13879, 1597 m., VUB RS.

Vanagas LHD – Aleksandras Vanagas, *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis, 1970.

Vanagas LHEŽ – Aleksandras Vanagas, *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1981.

VŽ – Aldonas Pupkis (red.), *Vietovardžių žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

Vidas GARLIAUSKAS

Ozo g. 24-59

LT-07151 Vilnius

Lithuania

[litanistas@gmail.com]